

Mateusz Ambrożek

Rewolucja nihilizmu.

Narodowy socjalizm a realizm polityczny
w myśli Hermanna Rauschninga

Streszczenie: Artykuł traktuje o realizmie politycznym u Hermanna Rauschninga. Pokróćce zostały tu omówione historyczne podwaliny poglądów H. Rauschninga, zestawienie teorii realizmu politycznego z jej wersją u niemieckiego autora, wyróżnienie dwóch typów realizmu oraz zestawienie teorii z praktyką. Autor chciał podkreślić defensywny charakter rauschningowskiego realizmu nastawiony na obronę stanu posiadania sprzed rewolucji narodowosocjalistycznej. H. Rauschning nie wymagał od realistów tworzenia nowych podejść – opierał się na założeniu, że kontynuowanie polityki pokojowego rozwoju stosunków między państwami podtrzyma pomyślną koniunkturę. W temacie dwóch typów realizmu, H. Rauschning wymienił realizm *sensu stricto*, opierający się na wcześniej wymienionej obronie stanu posiadania oraz realizm narodowosocjalistyczny, który opierał się na podporządkowaniu prawideł prowadzenia działania politycznego dla abstrakcyjnych celów. Zdaniem H. Rauschninga, takie działanie wypaczało sens realizmu, ponieważ z jednej strony zacierało granicę między rzeczywistymi uwarunkowaniami polityki a spłaszczeniem ideologicznym; z drugiej strony stwarzało możliwość realizowania scenariusza politycznego niezgodnego z żywotnymi interesami społeczności, która została objęta jurysdykcją danej władzy. Autor wymieniał także enumeratywnie zagrożenia związane z wypaczonym stosowaniem wyznaczników teorii realizmu, które prowadziły do utraty pierwotnego znaczenia przez uniwersalne pojęcia polityczne.

Słowa kluczowe: narodowy socjalizm, realizm polityczny, Hermann Rauschning, teoria polityki, praktyka polityczna.

Wstęp

Osoba Hermanna Rauschninga stanowi klasyczny przykład polityka przechodzącego od fazy afirmacji do kontestacji porządku politycznego. Zdając sobie sprawę z błędnego kierunku przyjętego przez władze III Rzeszy, H. Rauschning jednocześnie uczestniczy w nim, próbując dokonać zmian w jego podstawowych paradygmatach. Jest wyrazicielem woli setek opozycjonistów działających w Trzeciej Rzeszy dążących do pokojowej reformy ustroju nazistowskiego, którzy w jego pierwotnym okresie dołączyli do głównego nurtu z nadzieją, że pragmatyzm sytuacji międzynarodowej oraz wewnątrzpaństwowej wymusi na decydentach zmianę rewolucyjnego sposobu rządzenia¹. Wraz z pogłębianiem się impasu międzynarodowego, kolejni uczestnicy życia publicznego przechodzili na pozycje opozycyjne, nierzadko będąc inspirowanymi przez wywiady obcych państw.

Spojrzenie na życiorys H. Rauschninga pozwoli lepiej zrozumieć jego polityczne wybory w latach późniejszych. Urodzony pod koniec lat 80. XIX w. w Toruniu od samego początku zaangażował się w działalność środowisk prawicowych. Po przegranej przez Niemcy I wojnie światowej był działaczem mniejszości niemieckiej w Wielkopolsce. W 1926 r. przeniósł się na Żuławy, gdzie przyjął obywatelstwo gdańskie. W międzyczasie stał się członkiem Niemieckiej Partii Ludowej, zaś w 1932 r. przystąpił do NSDAP. Z ramienia tej partii został wybrany do Senatu Wolnego Miasta Gdańska oraz sprawował funkcję prezydenta tegoż Senatu².

Jego poglądy nie znajdowały odzwierciedlenia w partyjnej ideologii- był m.in. zwolennikiem porozumienia z Polską, co implikowało

¹ T. Schieder, *Hermann Rauschnings Gespräche mit Hitler als Geschichtsquelle*, Düsseldorf 1972, s. 62.

² P. Löw, *Gdańsk. Biografia miasta*, Kraków 1987, s. 204-205.

także jego przychylny stosunek do nadania większych praw polskiej ludności w Gdańsku. Poglądy te przyczyniły się do konfliktu z narodowymi socjalistami, co skutkowało złożeniem przez niego dymisji z pełnionej funkcji w 1934 r.³

Teoria realizmu u H. Rauschninga

Z tej krótkiej charakterystyki wynika, że H. Rauschning był ugodowcem. Biorąc pod uwagę rozwój sytuacji międzynarodowej po dojściu Adolfa Hitlera do władzy w Niemczech, domniemywał, że zastąpienie agresywnej i hałaśliwej polityki opartymi na chłodnych kalkulacjach negocjacjami i próbami dojścia do wspólnych rozwiązań wpłynie pozytywnie nie tylko na wyjście Niemiec z izolacji międzynarodowej, ale też na rozwój Polski, której głównym eksporterem i importerem był właśnie Berlin⁴. Innymi słowy, H. Rauschning podchodził do polityki koncyliacyjnie, przyjmując warunek współpracy jako kluczowy i zapewniający powodzenie wszelkich strategii politycznych. Widać tu zasadniczą dychotomię pomiędzy wizją A. Hitlera a H. Rauschninga, przy jednoczesnej tożsamości metacelów, aczkolwiek inaczej definiowanych. Zarówno jeden, jak i drugi pragnęli przekształcenia środowiska międzynarodowego. Różnica dotyczyła jednak roli Niemiec w nowej konfiguracji oraz ich znaczenia w świecie. A. Hitler myślał o bezpośrednim prymacie Niemiec w nowej konfiguracji międzynarodowej, zaś H. Rauschning chciał przede wszystkim skupić się ustaleniu ram działania międzynarodowego na tyle włączających wszelkie podmioty polityczne, by umożliwić swobodną wymianę gospodarczą. Inaczej zatem pojmował korzyści płynące dla Niemiec. A. Hitler pragnął twardej dominacji, wynikającej z relacji podporządkowania innych państw Rzeszy⁵. H. Rauschning zaś liczył, że stworzenie nowego ładu europejskiego

³ B. Dopierała, *Gdańska polityka Józefa Becka*, Poznań 1967, s. 86.

⁴ H. Rauschning, *Rewolucja nihilizmu. Kulisy i rzeczywistość Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1996, s. 22-23.

⁵ A. Bullock, *Hitler. Studium tyranii*, Warszawa 2004, s. 56-59.

przyczyni się do ogólnego podniesienia poziomu życia europejskich narodów, dzięki czemu korzyści będą odnosić także Niemcy. Był on sceptyczny wobec wszelkich rewolucyjnych zmian, które niosły za sobą zaprzepaszczenie dotychczasowych osiągnięć⁶.

Ten jeden wyjątek z biografii politycznej H. Rauschninga pozwala charakteryzować go jako realistę politycznego. Realizm polityczny u swych założeń jest ideą, która kładzie skuteczność jako podstawowy wyznacznik politycznego działania. Łatwo tu zauważyć rozbieżność między ideologią polityczną *sensu stricto* a realizmem. O ile ideologia próbuje wcielić w życie przyszłościowy plan organizacji życia politycznego i społeczeństwa, opierając się na uwarunkowaniach wynikających z oglądu rzeczywistości określanego subiektywnie przez ideologa, co czyni go scenariuszem *a priori*, o tyle realizm neguje ideologię jako składnika każdej decyzji politycznej⁷. W związku z tym środek ciężkości decyzji politycznej przenosi się na rzeczywistość określaną zgodnie z pragmatycznym sposobem widzenia polityki. Innymi słowy to, co prawdziwe jest określane na podstawie klasycznej definicji prawdy- jako zgodne z rzeczywistością pojmowaną doraźnie⁸. Podstawowym składnikiem tej rzeczywistości, który dotyczy wszelkich działań politycznych, jest zatem interes polityczny danej wspólnoty⁹.

Konsekwencją takiego stanowiska jest marginalizowanie sfery postulatynośności w polityce. Nie próbuje tworzyć się scenariuszy oraz planów konkretnych działań politycznych, lecz próbuje się reagować

⁶ J. L. Vuillerme, *Lustro Zachodu. Nazizm a cywilizacja zachodnia*, Paryż 2016, s. 24-29.

⁷ P. Kimla, *Historycy-politycy jako źródło realizmu politycznego*, Kraków 2009, s. 23-45.

⁸ M. Gulczyński, *Pojęcie ideologii i jej funkcje*, [w:] Tegoż, *Nauka o polityce*, Warszawa 1984.

⁹ Drugim komponentem realizmu, aczkolwiek u H. Rauschninga nieobecny, jest siła polityczna rozumiana neutralnie – jako możliwość wcielania własnych postulatów w życie przy pomocy naturalnych metod działania politycznego. Nieobecne jest tu zatem utożsamienie, charakterystyczne m.in. dla polskiej refleksji politycznej, siły z przemocą lub przymusem, które są jedynie pewnymi środkami realizacji woli politycznej, najczęściej w sytuacjach skrajnych, w których interesy państw zostały sprowadzone do kategorii żywotności. Zob. H. Morgenthau, *Polityka między narodami*, Warszawa 2010, s. 18-25.

na problemy pojawiające się w danym momencie. Jediną działalnością predykcijną jest próba przewidzenia ewentualnych kierunków działania politycznego w przypadku otrzymania sprzężenia zwrotnego od innych podmiotów. Wówczas dopiero próbuje się dobierać takie środki, które doprowadzą do maksymalizacji korzyści dla danego państwa. Tu pojawia się problem, ponieważ przyjęcie paradygmatu *hard power*¹⁰ może doprowadzić do przyjęcia stanowiska, według którego maksymalizacja korzyści może odnosić się do możliwie najdalszego osłabienia własnego otoczenia międzynarodowego, zgodnie z zasadą relatywizmu politycznego. H. Rauschning przyjmuje jednak inną perspektywę, opisaną powyżej- w interesie narodów jest współpraca, ponieważ nie jest ona grą o sumie zerowej¹¹.

Polityka przestaje być jednym ciągiem wydarzeń, lecz składa się z wielu osobnych elementów, które mają służyć zagwarantowaniu interesu politycznego w danym momencie. Oczywistym jest zatem, że środek ciężkości przechodzi na kwestie oraz możliwości realne, które zazwyczaj wiążą się z doraźną decyzją polityczną, oderwaną od wielkiego schematu ideowego¹².

W przypadku przyjęcia weberowskiej „etyki odpowiedzialności” przyjęcie doraźności w polityce zmniejszyło zatem spektrum środków, które mogły być użyte do rozwiązania danego problemu. Co ciekawe, realizm jest teorią odnoszącą się do działań politycznych nie tylko na poziomie teorii decyzji. Charakteryzuje się także oszczędnością, niewielkim szafowaniem gestami, słowami, ale także czynami, które mogą zaciemniać nazbyt jasny obraz polityki. Oszczędność

¹⁰ J. Nye, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej – perswazyjne środki oddziaływania politycznego (kultura, propaganda, dyplomacja)* Warszawa 2007, s. 69-73.

¹¹ Tradycja realistyczna nie jest jednosektorową- odnosi się zarówno do teorii współpracy, jak i konfliktu. H. Rauschning wybiera tylko jeden wątek, koncyliacyjny, i czyni go główną osią swojej narracji. Warto zauważyć, że realisci uważają oba stany działania politycznego za zasadne, zaś wybór jednego z nich zależy od wymogów sytuacji politycznej oraz pożądaných skutków. W tym kontekście teoria gier, może nabierać innego znaczenia o czym pisze L. Weres. Zob. L. Weres, *Teoria gier w amerykańskiej nauce o stosunkach międzynarodowych*, Poznań 1982, s. 8-11.

¹² B. Kaczmarek, *Polityka jako artykulacja interesów*, [w:] *Metafory polityki*, red. B. Kaczmarek, Warszawa 2001, s. 3-6.

ma także drugie znaczenie- nie dochodzi do zafałszowania oglądu rzeczywistości, lecz przedstawienia się go takim, jaki jest¹³. Bardzo często uwidacznia się ten fakt zwłaszcza w stosunkach międzynarodowych, ponieważ wedle wyznaczników tej teorii takie czynniki jak subiektywizm, empatia czy postęp nie odgrywają jakiegokolwiek znaczenia w formułowaniu agendy politycznej. Podstawowym zarzutem formułowanym wobec realizmu jest zatem bezduszność i nieuwzględnianie roli czynnika ludzkiego w historii¹⁴. Realizm ma problem z odpowiedzią na powyższe zarzuty, ponieważ nie sposób sformułować odpowiedzi na kategorie, które w analizie politycznej są dla realizmu niezauważalne lub nieistotne. Realizm skupia się jedynie na racjonalnej dyskusji o faktach, a próbę wprowadzenia metafizyki do rozważań politycznych utożsamia się ze stosowaniem technik manipulacyjnych i propagandowych mających na celu rozmycie sytuacji¹⁵.

Oczywiście realizm H. Rauschninga nie odrzuca całkowicie ideologii. Stwierdzano jej niewielkie znaczenie w praktyce politycznej, jednak mogła być bardzo przydatnym narzędziem do odczytywania zamiarów przeciwników. U założenia tego twierdzenia tkwi bardzo prozaiczne przekonanie realistów o tym, iż osoba będąca zwolennikiem danej ideologii w momencie znalezienia się u źródła władzy i stania się decydem będzie chciała idealistyczny obraz wcielić w życie. Tu można dostrzec pewną różnicę między doktrynalnym realizmem a rauschningowskim – pierwszy rodzaj przyjmuje racjonalność podmiotów jako podstawową przesłankę podejmowania działań politycznych¹⁶. Konsekwencją tego faktu będzie postulat marginalizacji udziału czynników nierzeczywistych w analizie decyzyjnej oraz procesie politycznym. H. Rauschning tymczasem uważa za realne oddziaływanie metafizyki na czyny ludzkie. Realizm stanowił wówczas dla niego czynnik eksplanacyjny- pozwalał

¹³ A. Makuch, *Problemy państwa i władzy w myśli społeczno-politycznej krakowskich konserwatystów w latach 1866–1895*, Warszawa 2013, s. 27-32.

¹⁴ *Realizm polityczny. Przypadek polski*, red. J. Kloczkowski, Kraków 2009, s. 8-11.

¹⁵ B. Kaczmarek, *Polityka jako...*, s. 7-11.

¹⁶ K. Mannheim, *Ideologia i utopia*, Warszawa 2009, s. 142-147.

mu wyjaśnić, dlaczego dany podmiot zachowuje się właśnie w taki sposób¹⁷. Dzięki temu H. Rauschning był w stanie m.in. wykreować program pozytywny, opozycyjny wobec narodowych socjalistów.

W realizmie istniało także silne przywiązanie do odpowiedzialności za podjęte decyzje. Obok stwierdzenia, że właśnie ono stoi u podstaw wykształcenia się realizmu politycznego, trzeba jeszcze nadmienić, że stanowiło istotny grunt do walki z wszechwładnością ideologii. Max Weber w książce *Polityka jako zawód i powołanie* wyróżnił dwa rodzaje etyki, jakimi kierują się politycy: etykę przekonania oraz etykę odpowiedzialności. Ten pierwszy rodzaj charakteryzował wszelkiego rodzaju ideologów, niemających do czynienia z realną polityką. Jedynym istotnym punktem odniesienia były Bóg i historia, zaś osobami najchętniejszy przyjmującymi ten punkt widzenia byli rewolucjoniści dążący do radykalnej przebudowy stosunków społeczno-politycznych. Drugi rodzaj etyki – etyka odpowiedzialności – była etyką typową dla polityka, ponieważ obok brania odpowiedzialności za decyzje podjęte w ramach sprawowania władzy, kazała uwzględniać także materialne położenie ludności¹⁸.

Realizm polityczny był dla H. Rauschninga jedną z podstawowych metod prowadzenia polityki. O niezbędności takiego podejścia stanowiło sprowadzenie działalności politycznej do podstawy ludzkiej egzystencji. Widać w tym miejscu wpływ antropologii politycznej Arnolda Gehlena, który wszelką politykę utożsamiał z najbardziej żywotnym ludzkim działaniem. Innymi słowy, zaniechanie polityczne może mieć wpływ na przetrwanie danej jednostki. Dlatego konieczną jest taka partycypacja w polityce, która pozwala na: 1) zabezpieczenie bytu ludzkiego, 2) stworzenie stanu względnej równowagi między jednostkami 3) zagwarantowanie sytuacji materialnej jednostek¹⁹. Realizm u swych założeń podnosi tym samym kwestię chęci zagwarantowania sobie jak najbardziej spokojnej i racjonalnej polityki, która byłaby zgodna z utrzymaniem takiego poziomu zaangażowania, który pozwalałby masom społecznym na

¹⁷ H. Rauschning, *Rewolucja nihilizmu...*, s. 48-50.

¹⁸ M. Weber, *Polityka jako zawód i powołanie*, Kraków 1998, s. 24-41.

¹⁹ A. Gehlen, *Człowiek. Jego natura i miejsce w świecie*, Toruń 2007, s. 324-349.

realizowanie celów wyznaczonych sobie przez jednostki. Dzieje się tak z powodu sprzeciwu wobec *wielkich narracji* powstających na przestrzeni dziejów. Realisci uważają, że nagła zmiana biegu dziejów przez wybitne jednostki powoduje zachwianie się proporcji w świecie politycznym, co może skutkować kryzysami. Widać wyraźnie, iż realisci są zatem konserwatystami w rozumieniu tej doktryny jako *konserwatyzmu postaw*, niekładącego na piedestale konkretnych wartości ideowych²⁰.

W myśli realistycznej można dostrzec także jeden paradoks. Jest nim wiara w heglistowski historyzm unaoczniający się w postaci koncepcji *ducha dziejów*, w myśl której wydarzenia historyczne służą nieustannemu podnoszeniu poziomu cywilizacyjnego²¹. Z jednej strony jest to refleksja wynikająca u H. Rauschninga z przekonania o konieczności wspólnego działania, z drugiej zaś – z przyjęcia holistycznej perspektywy dziejów świata, które charakteryzują się nieustannym wzrostem poziomu cywilizacyjnego. Uwzględniając jednak kontekst gehlenowski, opisany powyżej, dane założenie może nosić znamiona utopizmu. Niemożliwym jest bowiem uszlachetnianie rzeczywistości bez zapewnienia stałych ram funkcjonowania. A. Gehlen tymczasem uważa tę kwestię za najbardziej podstawową dla działania politycznego, w związku z czym pojawia się w tym miejscu nieustanna troska o ten komponent. Skupienie się na tym czynniku nie może zatem pozwalać na zajmowanie się drugą sferą działania publicznego, jaką w tym przypadku jest szeroko rozumiany postęp²².

Kolejną podwaliną realizmu politycznego zawartą u H. Rauschninga jest pesymizm antropologiczny, wyniesiony z rozważań starożytnych historyków, zwłaszcza Tukidydesa. Oprócz przyjmowania człowieka jako istoty nacechowanej niedostatkiem i wszelkim brakiem, człowieka uważa się za istotę kierującą się doraźnymi

²⁰ J. Kloczkowski, *Konserwatyści a realizm polityczny XIX wieku. Przypadek konserwatyzmu krakowskiego*, <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=24>, 03.11.2017.

²¹ W. Bernacki, *Konserwatyzm a realizm polityczny*, http://www.wlodzimierzbernacki.pl/publikacja/20,konserwatyzm_a_realizm_polityczny, 03.11.2017.

²² A. Gehlen, *W kręgu antropologii i psychologii społecznej*, Warszawa 2001, s. 124-130.

bodźcami oraz odporną na racjonalną kalkulację. Dlatego w tym aspekcie można dostrzec wychowawczy aspekt realizmu, specyficzny dla H. Rauschninga- przedstawia on pewien obraz człowieka, który w domyśle powinien zostać wyeliminowany poprzez zaprezentowanie wizji świata, w której koniecznym jest posługiwanie się odpowiedzialnością jako podstawową przesłanką działań jednostki²³. Z drugiej strony, odpowiedzialność ma czynić człowieka racjonalnym, umiejącym przewidywać swoje posunięcia i działającym w taki sposób, by jego czyny nie przysparzały światu więcej krzywdy aniżeli już jest. Innymi słowy, nauką Tukidydesa jest przeświadczenie o człowieku jako więźniu własnych przekonań oraz uzależnień, które rzutują na jego życiowe wybory w latach późniejszych. Tukidydes w *Wojnie peloponeskiej* opisywał, że człowieka i jego zachowań nie należy poznawać w momencie względnego spokoju politycznego, lecz najbardziej właściwą oceną jego natury jest stan kryzysu, w którym jednostka przedkłada własny interes nad interesy innych i w taki sposób postępuje²⁴. H. Rauschning, zdając sobie sprawę z powyższych problemów, dodaje kolejny aspekt normatywny- swoistą troskę o wspólnotę w duchu racjonalizowania i czynienia ludzi odpowiedzialnymi.

Realiści są też z natury nominalistami, ponieważ wszelką politykę sprowadzają do znaczenia konkretnych decyzji podjętych w odpowiedzi do działań innych osób, co automatycznie wyklucza oddziaływanie ideologii na decydentów. Dla H. Rauschninga istotnym jest konkretny fakt polityczny i jego przesłanki oraz skutki, niezależnie nie tylko od motywacji, ale też i wewnętrznych rozterek wynikających z podjęcia decyzji, zwłaszcza w przypadku czynów niepopularnych. Polityka nie jest zatem działaniem idei, lecz konkretnym aktem umiejscowionym w czasie i przestrzeni. Realiści zauważają bowiem, że skutki decyzji zawsze są takie same; różni je jedynie interpretacja²⁵. Interpretacja jest zatem wszelkim nad- datkiem ideowym w polityce, ponieważ właśnie w niej zapośredni-

²³ H. Rauschning, *Rewolucja nihilizmu...*, s. 43.

²⁴ Tukidydes, *Wojna peloponeska*, Warszawa 2003, s. 28-51.

²⁵ H. Rauschning, *Rewolucja nihilizmu...*, s. 280-281.

czona jest ideologia. Ponadto realizm polityczny każe interpretować daną sytuację lub działanie polityczne jako akt sam w sobie, który wymaga odpowiedzi zgodnej z pryncypiami naznaczonymi przez suwerena rządzącego w państwie przy uwzględnieniu biologicznych uwarunkowań mas społecznych²⁶.

Typy realizmu u H. Rauschninga

H. Rauschning wyróżnia także dwa typy realizmu, wyraźnie oddzielając je od siebie. Pierwszym jest wyżej opisany ideał, drugim zaś – realizm nazistowski. Można je określić jako realizm celów, który stara się konstruować możliwe do zrealizowania- a zatem racjonalne- cele i realizm środków, który nie zwraca uwagę na racjonalizm celu, lecz tylko na dobranie takich środków, które gwarantują skuteczność. Obie wersje realizmu skupiają się zatem na racjonalizmie środków, jednak wyłom, który dokonuje się poprzez jego niekoherencję z kategorią celu powoduje, że rzutuje on na całą wizję polityki. Racjonalizm i skuteczność mogą mieć bowiem dwa wymiary, odczytywane przez pryzmat wartościowania²⁷. Dla A. Hitlera liczyła się tylko „etyka przekonań” uwzględniona o środki opierające się na użyciu siły i ideologii celem wywarcia wpływu na społeczeństwa innych państwa. Polityka według H. Rauschninga była zatem emanacją „etyki odpowiedzialności”. Na tym rozróżnieniu budował on wizję dwóch wizji realizmu. Według H. Rauschninga, realizmowi środków brakowało pragmatyzmu w oglądzie rzeczywistości. Innymi słowy, używa się środków niezbędnych do działania politycznego, które są akcentowane przez realizm (skuteczność, preferencja interesu nad racjami moralnymi) do realizacji celów sprzecznych z efektami realistycznego prowadzenia polityki²⁸. Polityka nazistowska zmierzała bowiem do pobudzania animozji międzypaństwowych, zaś polityka realistyczna widzi świat jako ciągły konflikt interesów, co rodzi implikację likwi-

²⁶ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii I*, Warszawa 2004, s. 231-238.

²⁷ H. Rauschning, *Rewolucja nihilizmu...*, s. 54-60.

²⁸ Tamże, s. 62-64.

dacji potencjalnych zarzewi problemu. W związku z tym, zamiast doprowadzania do pokojowej egzystencji narodów, prowokowano konflikty terytorialne, które rodziły poczucie zagrożenia i czyniły środowisko międzynarodowe nieprzewidywalnym co do dalszych kroków podjętych przez państwa²⁹.

H. Rauschning zarzucał polityce nazistowskiej rewolucyjność oraz nihilizm. Pierwsze określenie było konsekwencją braku jasnego zdefiniowania celów. Efektem takiego stanowiska była możliwość częstego ich zmieniania, co wymuszało zmianę środków do ich realizacji. Państwo, które ma jasno wyznaczone cele nie zmienia środków lub przynajmniej możliwym jest przewidzenie kierunków zmian środków, w związku z czym staje się ono pożądanym partnerem w stosunkach międzynarodowych³⁰. III Rzesza zaś nie jest świadoma swoich interesów oraz kierunków działania, co pozwalało już na początku sądzić, że będzie uważana za niewiarygodnego partnera. Nihilizm był zaś implikacją typowo ideową. Narodowi socjaliści w swoim postępowaniu nie byli zwolennikami posługiwania się jakimikolwiek racjami moralnymi. Dokonano dehumanizacji rodzaju ludzkiego na szeroką skalę zgodną z ideologią rasistowską i podzielono ludzi na kilka klas oraz ustalono stopnie hierarchii między nimi. H. Rauschning przewidywał, że konsekwencją tego może być także dehumanizacja polityki i zatarcie podstawowej racji sprawowania władzy- przynoszenia korzyści dla własnego narodu³¹.

Narodowych socjalistów od realistów odróżniała także kwestia zemsty w działaniach politycznych. Działalność polityczna nazistów w kwestiach doraźnych opierała na poczuciu krzywdy i chęci wyrównania win. Realisci z natury przyjmują politykę jako kwestię odartą z wszelkich racji moralnych, w związku z czym nie można mówić o nadszarpniętym poczuciu sprawiedliwości w jakiegokolwiek sytuacji. Polityka na przestrzeni wieków stała się dziedziną, która powodowała uprzedmiotawianie wszelkich racji moralnych i tym

²⁹ Tamże, s. 67-70.

³⁰ Tamże, s. 282-290.

³¹ Tamże, s. 81-102.

samym czyniła z nich element gry między rywalizującymi obozami³². Naziści zaś bardzo często powoływali się na konieczność przywrócenia godności narodowi niemieckiemu, abstrahując od warunków politycznych, z jakimi wówczas Republika Weimarska musiała się mierzyć³³. To, co upodabnia narodowych socjalistów do realistów w tym aspekcie, to właśnie owo uprzedmiotowienie wspomniane wyżej. Natomiast H. Rauschning uważał, że kwestia zemsty, nawet domniemanej, czyli nie wynikającej z wypadków politycznych, nie powinna być poruszana jako jeden z możliwych wariantów strategii działania.

Ponadto H. Rauschning mówi jeszcze o innych konsekwencjach wykorzystywania zemsty. Skutkuje ona wykształceniem się postaw irracjonalnych w społeczeństwie, które zaczyna myśleć tylko w kategorii symbolu, jakim zemsta się stała. Bardzo częstą praktyką staje się wówczas uczynienie zemsty permanentną, dzięki czemu stanowi ona motywację wszelkich działań politycznych. Trudno bowiem ocenić moment, w którym należałoby usunąć zemstę z katalogu przesłanek politycznych, ponieważ pokrzywdzony naród nie posiada możliwości uświadomienia sobie faktu naprawienia krzywd. Co więcej, zemsta na drugim narodzie powoduje pojawienie się w nim analogicznych skłonności, dzięki czemu wprowadzany jest chaos do stosunków międzynarodowych. Powoduje on brak równowagi oraz nieprzewidywalność w działaniu, co w sytuacjach skrajnego napięcia może prowadzić do wojny³⁴. Oczywistą implikacją tego rodzaju działania jest także zatarcie właściwego oglądu sytuacji, które najczęściej sprowadza się do uwzględniania win tylko jednej strony, najczęściej opozycyjnej, zaś wybielaniu win drugiej. To spostrzeżenie H. Rauschninga jest ponadczasowe także z jednego powodu. To on jako pierwszy wprost wypowiedział twierdzenie, iż polityka- jako

³² P. Kimla, *Historycy-politycy jako...*, s. 82-90.

³³ Mowa tu m.in. o powojennej hiperinflacji, a także Wielkim Kryzysie, dzięki któremu drastycznie wzrosło bezrobocie, zwłaszcza w przemysłowych regionach kraju.

³⁴ Ta przesłanka została wyprowadzona już wcześniej przez N. Machiavellego. Zob. M. Ambrozek, *Pesymizm w myśli Niccoló Machiavellego* „Zeszyty Naukowe Koła Nauk Politycznych UJ” 2016, s. 10-16.

dziedzina działania zbiorowego- oddziałuje w taki sam sposób na osoby podejmujące decyzje. W związku z tym wina polityczna za niewłaściwe decyzje spada na obie strony. Co więcej, skutki tych win wpływają nie tylko na rządzonych, ale też rządzących, ponieważ pozwalają rozszerzyć agendę polityczną w przypadku powodzenia zemsty. Nawet jeżeli jedna strona nie jest całkowicie odpowiedzialna za negatywne skutki decyzji, to sam fakt dopuszczenia do takiej możliwości powoduje obarczenie winą obu stron³⁵.

Ta nieco skomplikowana kwestia stała się dla H. Rauschninga podstawą w wyłożeniu warunku *sine qua non* w działaniu politycznym. Polityka w żaden sposób nie powinna zajmować się sferą wartości oraz pamięcią zbiorową. Ingerowanie w ten aspekt jest głównym zarzewiem sporów politycznych oraz komplikacji. Oczywiście było, że dla H. Rauschninga głównym rdzeniem tych dwóch kategorii było poruszanie problemów historycznych. Marginalizowanie sfery emocjonalnej oznaczało też wyrugowanie historii z publicznego dyskursu politycznego. Nie oznaczało to usunięcia historii jako przewodnika w sytuacjach politycznych. Rolą historii było wyciąganie wniosków z wydarzeń historycznych na przestrzeni dziejów i ogólnych konkluzji dotyczących zachowań społeczeństw i państw. Realiści posługują się zatem historią jako wskaźnikiem kierunku procesów politycznych, nie zaś historią jako stanem stosunków między społecznościami. Jest to bowiem kwestia interpretacji, której nie sposób ustalić zwłaszcza między zwaśnionymi stronami. Realiści nie zgadzali się na obecność historii w przestrzeni publicznej, ponieważ zdawali sobie sprawę, że wydarzenia prędzej czy później urosną do rangi symboli i będą przedmiotem walki politycznej³⁶.

Realiści poruszali także kwestię siły politycznej jako narzędzia wpływu, które pozwala zmieniać bieg wydarzeń. Częściej jednak zwracano uwagę na aspekt psychologiczny, samej możliwości użycia siły celem skutecznego odstraszenia przeciwnika³⁷. Realiści podkre-

³⁵ H. Rauschning, *Rewolucja nihilizmu...*, s. 156-170.

³⁶ A. Bocheński, *Historia i polityka*, Warszawa 1989, s. 111-125.

³⁷ Ten schemat przypomina koncepcję polityczności C. Schmitta, w której to sednem polityki jest sama możliwość wybuchu konfliktu między dwiema zwalczającymi się grupami. Zob.

ślali wartość siły w przypadku krótkotrwałego jej wykorzystywania. Uważali, że wywieranie wpływu za pomocą siły politycznej może udać się tylko w przypadku jej dozowania. Stałe używanie siły politycznej, czy to w przypadku chęci regulacji stosunków międzynarodowych, czy też do rozprawiania się z wrogami wewnętrznymi deprecjonowało jej wartość. Jej atut, czyli możliwość przekształcania rzeczywistości w warunkach impasu politycznego, przeradzał się w wynaturzenie, charakteryzujące się wypaczonym oglądem na pojęcie siły i wynikającą z tego chęć odrzucenia jej jako podstawowego warunku działania politycznego. Wówczas ujawniały się naturalne sprzeczności, które można scharakteryzować jako próbę usunięcia z polityki jej trwałego komponentu. H. Rauschning dostrzegał ten problem, w związku z czym krytykował używanie siły przez nazistów do regulowania niemal każdej sfery życia społecznego, ponieważ stwierdzał, że w tym momencie wyczerpuje się ów aspekt regulacji sfery politycznej³⁸.

Idąc tym tokiem rozumowania, H. Rauschning uważał, że niemożliwe jest regulowanie prawem sfer niemożliwych do kontrolowania. Odnosząc się w taki sposób, miał na myśli wszechobecną cenzurę w III Rzeszy, która za najdrobniejsze przewinienia dopuszczała możliwość zastosowania kary śmierci. Twierdził, że stosowanie tak radykalnych środków w przypadku tak niewiele szkodliwego społecznie czynu powoduje dysonans poznawczy. Skoro naturalnym przejawem inteligencji u człowieka jest myślenie, to nie należy karać go za nieodpowiednie - zdaniem narodowych socjalistów - używanie pokładów człowieczeństwa. Należy raczej skłaniać ludzi, by myślenie to było wszechstronne i przekraczało granice rozpoznania własnego interesu. H. Rauschning widział w tego rodzaju przepisach także kolejny objaw dehumanizacji nazistów oraz próbę całkowitego podporządkowania sobie społeczeństwa³⁹.

Tegoż, *Pojęcie polityczności*, [w:] *Teologia polityczna i inne pisma*, Warszawa 2000, s. 294-335.

³⁸ H. Rauschning, *Revolucja nihilizmu...*, s. 180-183.

³⁹ Z. Bauman, D. Lyon, *Płynna inwigilacja*, Warszawa 2013, s. 14-23.

Podsumowując, realizm pochwała umiarkowanie w każdej kwestii życia politycznego. Pozwala ono panować nad nastrojami społecznymi i utrzymywać je we względnych ryzach. Odchylenie się ustroju politycznego w radykalizm- niezależnie od tego, czy jest prawicowy, czy lewicowy- w przypadku, gdy przekonania opinii publicznej idą w innym kierunku grożą wykształceniem się równie radykalnej opozycji, co w przypadku kryzysów państwowych może spowodować destabilizację państwa oraz fluktuacje ustrojowe. Taki ruch może przeprowadzić całościową mobilizację społeczną przeciw danej elicie politycznej i dokonać rewolucji wraz z gwałtowną wymianą elit pociągającą za sobą zmianę pryncypiów ustroju politycznego. Rewolucja w tym znaczeniu jest, zdaniem H. Rauschninga, siłą wsteczną⁴⁰.

Teoria a praktyka realizmu w kontekście narodowego socjalizmu

Gdy porównamy wyznaczniki realizmu politycznego z rzeczywistością historyczną stwierdzimy, iż wyżej wymienione założenia stanowią zaledwie typ idealny prawdziwego realizmu. Nigdy bowiem w historii świata nie mieliśmy do czynienia z pełną racjonalną kalkulacją polityczną, oderwaną od wszelkich nacechowań emocjonalnych oraz kulturowych, której celem było pokojowe współzycie społeczności innych państw oraz cywilizacji⁴¹. Wielokrotnie w historii świata mieliśmy do czynienia z wojnami prowadzonymi w celu zaspokojenia doraźnych aspiracji władcy, misjami grabieżczymi czy walkami w obrębie dynastii. Od tych animozji nie był także wolny A. Hitler. H. Rauschning, próbując przedłożyć swoją wizję, świadomie konfrontował ją z wizją polityki Führera, ponieważ chciał naznaczyć kilka karygodnych błędów praktyki politycznej. Choć H. Rauschning był adwersarzem porządku niemożliwego do realizacji, to stanowił on dla

⁴⁰ X. A. Bohdanowicz, *Cnota umiarkowania w polityce*, <http://opatowko.pl/view-content/64/Cnota-umiarkowania-w-polityce.html>, 03.11.2017.

⁴¹ P. Kimla, *Historycy-politycy jako...*, s. 158.

niego punkt odniesienia w przypadku, gdyby po A. Hitlerze trzeba było odbudować Niemcy na nowo⁴².

Wszystkie swoje przemyślenia na temat sytuacji politycznej w Niemczech oraz potencjalnych rozwiązań H. Rauschning wyłożył w *Rewolucji nihilizmu*. Podstawowym przesłaniem tej książki była chęć opisanie nieformalnego procesu podejmowania decyzji politycznych w kontekście najważniejszych wydarzeń politycznych epoki, a zwłaszcza zbliżającej się II wojny światowej. Ponadto H. Rauschning dokonał analizy narodowego socjalizmu z perspektywy praktyki politycznej. Autor wnioskował także potencjalny kierunek Niemiec, który zostanie osiągnięty w przypadku braku zmiany ideologii państwowej. Jego zdaniem Niemcy, oprócz izolacji na arenie międzynarodowej, miały zostać państwem, którego społeczeństwo zatraciło instynkt samozachowawczy w kontekście racjonalnego kalkulowania politycznego, zwłaszcza w przypadku rozpoznawania najprostszego bilansu zysków i strat⁴³.

Wyraźnie widać, iż wraz ze wzrostem dominacji ustroju nazi-stowskiego w polityce, u H. Rauschninga pojawia się przekonanie o konieczności realistycznego pojmowania rzeczywistości. Politykę zaczynają przejmować symbole, których znaczenie w przekazie prostej propagandy medialnej zostaje zredukowane do rangi konkretnych wyobrażeń lub odniesień politycznych. Oczywiście z punktu widzenia osób, które tę propagandę rozpowszechniają takie działanie jest pożądane, ponieważ pozwala wytwarzać pewne zagrożenie, nie wyjaśniając jego przyczyn oraz ewentualnych skutków działania, jednakże propaganda powoduje odsuwanie społecznej uwagi od problemów, które stanowią sedno polityki. Walka polityczna może zostać skierowana na zupełnie inne tory od tych, które determinują ją w rzeczywistości⁴⁴.

⁴² P. Jasienica, *Rozważania o wojnie domowej*, Warszawa 1967, s. 36-37.

⁴³ H. Rauschning, *Rozmowy z Hitlerem*, Warszawa 1994, s. 45-62.

⁴⁴ T. Gabiś, *Propaganda jako źródło historyczne*, <http://www.tomaszgbis.pl/2009/04/28/propaganda-jako-zrodlo-historyczne/>, 03.11.2017.

Wnioski końcowe

Podsumowując, realizm polityczny w wykonaniu narodowych socjalistów polegał jedynie na wyłuskaniu taktyki politycznego działania, ignorując sferę pryncypiów ideowych. Polega ona w głównej mierze na działaniu zgodnym z przekonaniami realistycznymi (tj. przekonaniu o skuteczności, akcentowaniu własnych interesów), jednak do pełnej doktryny brakuje oparcia o spójny system ideowy, który blokowałby system potencjalnych nadużyć władzy. H. Rauschning wielokrotnie podkreślał, że takowe działanie prowadzi do podstawowego problemu polityki, a mianowicie do zburzenia ładu politycznego oraz społecznego poprzez degenerację podstawowych zasad, wartości i pojęć. Oczywistą konsekwencją takiego działania jest próba wprowadzenia nadmiernej postulatyzacji w życie polityczne. Innymi słowy, owe zasady, wartości i pojęcia nabierają nowego znaczenia semantycznego poprzez propagandową obróbkę, co prowadzi do likwidacji ich pierwotnego znaczenia⁴⁵.

H. Rauschning zwracał uwagę także na kolejny niepokojący sygnał działania nazistowskiego. Było nim rozciągnięcie politycznej taktyki realistycznej na sferę celów, która zasadniczo powinna być elementem niepodlegającym dyskusji. Cel polityczny był bowiem tożsamy z naturalnymi dążeniami społeczeństwa- zagwarantowanie bezpieczeństwa oraz koniunktury polityczno-gospodarczej. W związku z tym cel jako taki nie mógł zostać- zdaniem realistów - inaczej definiowany w zależności od ideologii. Tymczasem narodowi socjaliści, poprzez nadmierne popadanie w utopizm i przesadność, zaczęli konstruować świat własnych urojeń, który był niemożliwy do realizacji, choćby dzięki wartościom kulturowym i historycznym obecnym w niemieckim społeczeństwie⁴⁶.

W związku z tym H. Rauschning konkludował, że władza narodowych socjalistów nie utrzyma się długo. Podkreślając niezgodność realizmu nazistowskiego, stwierdzał także, że ustrój ich autorstwa jest całkowitą aberracją zasad politycznych oraz cywilizacyjnych,

⁴⁵ H. Rauschning, *Rewolucja nihilizmu...*, s. 218-231.

⁴⁶ Tamże, s. 234-237.

na których stoi Europa. W związku z tym, muszą pojawić się pewne napięcia, które z biegiem czasu urosną do rangi buntu. W pewnej mierze słowa H. Rauschninga ziściły się. Upadek nazistów nie był spowodowany tylko i wyłącznie erozją struktury władzy, lecz także konsekwencją prowadzenia błędnej polityki, która musiała zmobilizować inne mocarstwa światowe do ingerencji w aktualny układ ładu międzynarodowego⁴⁷.

Bibliografia

- Bauman Z., Lyon D., *Płynna inwigilacja*, Warszawa 2013.
- Bernacki W., *Konserwatyzm a realizm polityczny*, http://www.wlodzimierzbernacki.pl/publikacja/20,konserwatyzm_a_realizm_polityczny, 03.11.2017.
- Bocheński A., *Historia i polityka*, Warszawa 1989.
- Bullock A., *Hitler. Studium tyranii*, Warszawa 2004.
- Bohdanowicz A., *Cnota umiarkowania w polityce*, <http://opatowko.pl/view-content/64/Cnota-umiarkowania-w-polityce.html>, 03.11.2017.
- Dopierała B., *Gdańska polityka Józefa Becka*, Poznań 1967.
- Gabiś T., *Propaganda jako źródło historyczne*, <http://www.tomaszgabisz.pl/2009/04/28/propaganda-jako-zrodlo-historyczne/>, 03.11.2017.
- Gehlen A., *Człowiek. Jego natura i miejsce w świecie*, Toruń 2007.
- Gehlen A., *W kręgu antropologii i psychologii społecznej*, Warszawa 2001.
- Gulczyński M., *Nauka o polityce*, Warszawa 1984.
- Jasienica P., *Rozważania o wojnie domowej*, Warszawa 1967.
- Kaczmarek B., *Polityka jako artykulacja interesów*, [w:] *Metafory polityki*, red. B. Kaczmarek, Warszawa 2001.
- Kimla P., *Historycy-politycy jako źródło realizmu politycznego*, Kraków 2009.
- Kloczkowski J., *Konserwatyści a realizm polityczny XIX wieku. Przypadek konserwatyzmu krakowskiego*, <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=24>, 03.11.2017.
- Realizm polityczny. Przypadek polski*, red. J. Kloczkowski, Kraków 2009.
- Löw P., *Gdańsk. Biografia miasta*, Kraków 1987.
- Makuch A., *Problemy państwa i władzy w myśli społeczno-politycznej krakowskich konserwatystów w latach 1866–1895*, Warszawa 2013.
- Mannheim K., *Ideologia i utopia*, Warszawa 2009.
- Morgenthau H., *Polityka między narodami*, Warszawa 2010.

⁴⁷ Tamże, s. 321-333.

- Nye J., *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej – perswazyjne środki oddziaływania politycznego (kultura, propaganda, dyplomacja)*, Warszawa 2007.
- Rauschning H., *Rewolucja nihilizmu. Kulisy i rzeczywistość Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1996.
- Rauschning H., *Rozmowy z Hitlerem*, Warszawa 1994.
- Schieder T., *Hermann Rauschnings Gespräche mit Hitler als Geschichtsquelle*, Düsseldorf 1972.
- Schmitt C., *Teologia polityczna i inne pisma*, Warszawa 2000.
- Tatarkiewicz T., *Historia filozofii I*, Warszawa 2004.
- Tukidydes, *Wojna peloponeska*, Warszawa 2003.
- Vuillerme J.L., *Lustro Zachodu. Nazizm a cywilizacja zachodnia*, Paryż 2016.
- Weber M., *Polityka jako zawód i powołanie*, Kraków 1998.
- Weres L., *Teoria gier w amerykańskiej nauce o stosunkach międzynarodowych*, Poznań 1982.
- „Zeszyty Naukowe Koła Nauk Politycznych UJ” 2016.

Revolution of nihilism. National socialism and political realism in Hermann Rauschning's thought

Summary: The article deals with the political realism of Hermann Rauschning. Briefly discussing the historical backgrounds of Rauschning's views, the theory of political realism with its version in the German author, the distinction of two types of realism, and the compilation of theory and practice. The author wanted to emphasize the defensive character of the Rauschning's realism aimed at defending the state of possession before the National Socialist revolution. Rauschning did not require realists to create new approaches- it was based on the premise that continuing the policy of peaceful development of relations between states would sustain a prosperous situation. In the topic of two types of realism, Rauschning listed the perfect realism, based on the previously mentioned defense of state of possession and national-socialistic realism, which was based on subordinating the rules of political action to abstract purposes. According to Rauschning, such action distorted the sense of realism, because on the one hand it blurred the boundary between real policy conditioning and ideological flattening; On the other hand, it provided the opportunity to pursue a political scenario that was incompatible with the vital interests of the community, which fell under the jurisdiction of the authority. The author also listed extensively the

dangers associated with the distorted use of the determinants of the theory of realism, which led to the loss of primordial significance by universal political concepts.

Keywords: national socialism, political realism, Hermann Rauschning, theory of politics, practical politics.